

Azja Europy. O wędrówkach bajek Pilpaja

Barbara Ostafin

Wątki orientalne wzbogacały literaturę europejską od najdawniejszych czasów. Ważną rolę w przekazywaniu wschodnich tradycji na zachód odgrywał świat arabski. Dzięki uniwersalnemu medium, jakim był w późnym średniowieczu i wczesnym renesansie język arabski, trafiały do Europy wątki, motywy, typy bohaterów pochodzenia orientalnego. Doskonałym przykładem typu bohatera, jaki Orient podarował Zachodowi, jest picaro – zawadiaka, włóczęga, drobny oszust. Jego obecność w literaturze świat zawdzięcza kulturze arabskiej, która go stworzyła. Bywało jednak i tak, że wpływy te przedostawały się na zachód bezpośrednio z kultury języka arabskiego, ale bynajmniej nie były jedynie jej tworem. Ich początków najczęściej należy szukać w literaturze indyjskiej, która wzbogacona o perskie osiągnięcia, przedostawała się do kalifatu i dalej na zachód. Przykładem takiego przenikania motywów orientalnych jest popularny już w średniowieczu *Żywot Barlaama i Jozafata*, uznawany za budującą literaturę chrześcijańską¹. Ta indyjskiego pochodzenia opowieść, oryginalnie historia Buddy, została na przełomie VIII i IX wieku przełożona z języka średnioperskiego (pahlavi) na arabski przez Abāna ibn ʿAbd al-Ḥamīda al-Lāḥiqī (zm. 815) pod tytułem *Kitāb Bilawhar wa 'l-Būdāsāf*². Przy czym imię Būdāsāf, w tekstach arabskich z alternatywną wersją Yūdāsāf, jest zarabizowaną za pośrednictwem tekstu średnioperskiego formą terminu Bodisattva określającego buddystę gotowego do przyjęcia światła nauki,

¹ J. Reychman, *Orient w kulturze polskiego Oświecenia*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1964, s. 181.

² Ibn an-Nadīm, *The Fihrist of al-Nadīm*, (ed.) B. Dodge, New York-London, 1970, s. 260.

odnoszącego się także do samego Buddy³. Pierwszą schrystianizowaną wersją tej opowieści jest prawdopodobnie gruzińska adaptacja z X wieku, przełożona wkrótce na grekę, a potem na język łaciński.

Innym przykładem wędrówek motywów do Europy są wątki z *Księgi tysiąca i jednej nocy*. Dzieła, które do kultury arabskiej dostało się prawdopodobnie już w VIII wieku bezpośrednio z kultury perskiej i zawierało między innymi opowieści indyjskie. Na gruncie arabskim zostało wzbogacone o liczne opowieści zarówno arabskie, jak i obce. Pierwszy w Europie jej pełen przekład ukazał się dopiero z początkiem XVIII wieku dzięki A. Gallandowi. Jednakże już w średniowieczu pewne wątki wraz podróżnikami, kupcami czy uczonymi arabskimi trafiły do Włoch. Ich ślady można znaleźć w jednej z opowieści zbioru *Novelliere* lub *Novelle* Giovaniego Sercambi (1347-1424) oraz w jednej z pieśni w *Oralandzie Szalonym* Ariosta (pocz. XIV wieku)⁴.

Podobną drogę do Europy pokonały opowieści Pilpaja powszechnie znane jako *Pañczatantra* lub *Kalila i Dimna*, chociaż to postać Pilpaja/Pelpego/Bidpaja stanowiła element umożliwiający rozpoznanie źródła inspiracji, wątków czy motywów funkcjonujących w Europie.

Podstawą opowieści Pilpaja (z możliwymi wariantami tego imienia) jest sanskrycki zbiór bajek zwierzęcych *Pañczatantra*. Kiedy powstał zbiór – nie wiadomo, istniał na pewno w VI w. n.e., bowiem w tym wieku został przełożony na język średnioperski za czasów panowania Chosroesa Anūšīrwāna (531-579). Możliwe jest nieznacznie przybliżenie okresu jego powstania, bowiem zawiera cytaty z innego sanskryckiego tekstu – *Kauṭīlīya Arthaśāstra*, również dotyczącego administracji państwowej. Chociaż data powstania tego tekstu nie jest do dzisiaj dokładnie określona, to jednak pozwala na określenie dolnej granicy ułożenia zbioru opowieści *Pañczatantry* na I wiek p.n.e.⁵ Jednakże przypowieści tego zbioru mają charakter ludowy i wiele wątków może być znacznie starszych. Do naszych czasów nie zachowała się wersja *Pañczatantry*, która była podstawą jej przekładów na perski czy nowoarameski, najstarszą zachowaną redakcją dzieła jest *Tantrākhyāyika*. Zarówno *Pañczatantra*, jak i *Tantrākhyāyika* powstały w Kaszmirze.

W VI wieku *Pañczatantra* została przełożona na język średnioperski. Historie pozyskania i tłumaczenia księgi przekazuje kilka perskich i arab-

³ *Ibidem*, s. 908.

⁴ *E.I.*², s.v. „Alf layla wa layla”.

⁵ F. Edgerton, *Introduction* [w:] *The Panchatantra*, przeł. F. Edgerton, London 1965, s. 11.

skich źródeł, z których najbardziej wiarygodnym, aczkolwiek nie pozbawionym elementów fikcyjnych, jest włączona do tekstu średnioepickiego opowieść o wyprawie medyka króla Chosroesa Anūširwāna – Burzōe (ar. Burzūwayh) do Indii. W świetle tej historii Burzōe zostaje wysłany przez władcę w celu odnalezienia w Indiach i dostarczenia na dwór Sasanidów księgi, która może królom pomóc w sprawowaniu rządów. Po licznych perypetiach misja zostaje uwieńczona sukcesem, zbór przełożony, a królewski medyk na zawsze uwieczniony na jego kartach. Niestety, do naszych czasów przekład ten się nie zachował.

Przekład średnioperski stał się jednak podstawą dwóch istotnych tłumaczeń tekstu. Pierwsze, na język nowoaramijski, zostało dokonane jeszcze w VI wieku ok. roku 570 przez mnicha podpisującego się imieniem Būd. Europa nie знаła tego przekładu przez setki lat, dopiero w XIX wieku został odnaleziony jego rękopis w klasztorze w Mardin, następnie przechowywany w bibliotece patriarchy Mosulu. Kopia tego rękopisu posłużyła do pierwszego wydania tekstu nowoaramijskiego i niemieckiego przekładu w 1876 roku⁶, a następnie, na podstawie kilku nowych kopii manuskryptu, Friedrich Schulthess ponownie przygotował zbior w wersji nowoaramijskiej i oraz jego kolejne niemieckie tłumaczenie⁷.

Drugim ważnym, a dla poznania księgi przez Europę fundamentalnym, przekładem ze średnioperskiego było arabskie tłumaczenie tekstu z ok. 750 roku, którego autorem był ʿAbd Allāh ibn al-Muqaffaʿ, sekretarz wuja dwóch pierwszych kalifów abbasydzkich, równocześnie realny twórca arabskiej prozy literackiej. Ta arabska wersja zbioru stała się na długie lata podstawą licznych przekładów i przeróbek tekstu na Zachodzie i Wschodzie. Należy jednak podkreślić, że Ibn al-Muqaffaʿ nie był jedynym tłumaczem tej księgi. Ibn an-Nadīm, zazwyczaj podający informacje w sposób bardzo uporządkowany, pisząc o *Kalili i Dimnie* jest niekonsekwentny i chaotyczny. Omawiając zasługi rodu Abāna ibn ʿAbd al-Ḥamīda a-Lāḥiqī, tego samego, który dał przekład *Kitāb Bilawhar wa'l-Būdāsāf*, wspomina, że przełożył też z perskiego *Kalilę i Dimnę*⁸, natomiast pomija ten fakt w miejscu, gdzie przybliża całokształt działalności literackiej al-Lāḥiqī'ego. W końcowych rozdziałach swojej pracy, przy wyliczaniu tytułów różnego charakteru opowieści, które z Indii dotarły do kalifatu, ponownie wspomina *Kalilę i Dimnę*, wskazując na Ibn al-

⁶ Cf. *Kalilag und Damag, alte syrische Übersetzung des indischen Fürstenspiegels*, (ed.) G. Bickell, Leipzig 1876.

⁷ *Kalila und Dimna, Syrisch und Deutch*, (hrsg.) F. Schulthess, Berlin 1911.

⁸ Ibn an-Nadīm, *op. cit.*, s. 359.

Muqaffę i innych jako jej tłumaczy. Z tych „innych” wymienia kilku – ponownie Abāna al-Lāḥiqī, ʿAlī’ego ibn Dā’ūda, który miał dać jej przekład wierszem (prawdopodobnie nie był to przekład, a jedynie wierszowana przeróbka), Bišra ibn al-Muʿtamira⁹. Wspomina też, że istnieją wybory z opowieści *Kalili* skompilowane przez różnych literatów między innymi Sahl ibn Hārūna¹⁰, Salma czy mniej znanego Mūbadama al-Mutawakkilī¹¹. Ta spora liczba prawdopodobnych tłumaczy, a raczej autorów przeróbek i wyborów, wskazuje, jak dużą popularnością cieszyła się księga w kalifacie. Już od pierwszego jej przekładu w połowie VIII wieku do czasów Ibn an-Nadīma, czyli X wieku, można doliczyć się powstania przynajmniej kilku jej wersji. Równocześnie uświadamia nam, jak mało pewne jest bezpośrednie autorstwo Ibn al-Muqaffaʿy zachowanych rękopisów. Przy czym na X wieku nie zakończył się proces przerabiania i wierszowania tekstu na podstawie wersji Ibn al-Muqaffaʿy i późniejszych¹².

Pañczatantra, jak wskazuje tytuł, składała się z pięciu opowieści poprzedzonych krótkim wstępem. Jak wspomniano, nie zachowała się redakcja tekstu, która posłużyła za podstawę przekładu średnioperskiego, ale na podstawie zachowanych redakcji Franklin Edgerton dokonał rekonstrukcji pierwotnego tekstu¹³. Całość jest opowieścią ramową powiązaną postacią mędrca Visznuśarmana dającego nauki trzem niezbyt rozgarniętym synom królewskim. Król, za radą swoich ministrów, zwraca się do mędrca, by ten znalazł sposób, żeby nauczyć sztuki rządzenia państwem jego synów. Mędrzec w procesie nauczania postanawia odwołać się do bajek zwierzęcych. Każda z pięciu opowieści rozpoczyna się postawieniem głównego problemu nauki przez Visznuśarmana, a następnie pytaniem królewskich synów „Jak to było?”. Żadna z pięciu opowieści nie

⁹ Chodzi zapewne o Abū Sahla Bišr ibn al-Muʿtamir, teologa muʿtazylickiego i poetę zm. ok. 825 r.

¹⁰ Sahl ibn Hārūn (zm. 859/860) literat, autor licznych przekładów, między innymi bajek zwierzęcych, ze średnioperskiego, jeden z dyrektorów Bayt al-Ḥikma, a jak podaje Ibn an-Nadīm, dyrektor biblioteki, która dała podwaliny pod Bayt al-Ḥikma – *Ḥizānat al-Ḥikma* (cf. Ibn an-Nadīm, *op. cit.* s. 262).

¹¹ *Ibidem*, s. 716-717.

¹² *E.I.*², s.v. „Kalīla wa Dimna”.

¹³ Cf. F. Edgerton, *Pañchatantra Reconstructed*, New Haven 1924. Tutaj wykorzystano przedruk przekładu tego wydania w tłumaczeniu na angielski *The Pañchatantra*, przeł. F. Edgerton, London 1965.

kończy się powrotem do ramy głównej, a więc rozmowy mędrca z królewskimi dziećmi.

Wersja nowoaramejska, którą uważa się za bliską przekładowi średnioperskiemu, składa się już z dziesięciu opowieści niepoprzedzonych odrębnym wstępem. Różnica w liczbie opowieści tekstu nowoaramejskiego z *Pañczatantrą* jest wynikiem dodania jeszcze na gruncie perskim kilku opowieści pochodzenia indyjskiego, między innymi z *Mahabharaty*¹⁴. Zrealizowana jest także jako opowieść ramowa, ale zmieniają się nieznacznie jej bohaterowie. Nie jest to już rozmowa mędrca i królewskich dzieci, a dyskurs władcy z filozofem. Władca to król indyjski D.b.š.r.m, filozof, główny filozof (Vidya-pati) króla nosi imię Bādūg¹⁵. Król za każdym razem sam proponuje temat nauki, prosząc swojego rozmówcę o danie przypowieści na taki czy inny problem. Podobnie, jak w sanskryckim oryginale, tak i tu, żadnej z opowieści nie kończy powrót do rozmowy głównych bohaterów, pojawiają się oni dopiero na początku następnej.

Te zmiany musiały nastąpić już na dworze Sasanidów, bowiem wersja arabska zachowuje podobny układ. Należy w tym miejscu dodać, że na gruncie perskim dokonano zmiany tytułu książki, co było wysoce zasadne, ponieważ już tam dodano do niej kilka opowieści, także pochodzenia indyjskiego, obecnych w obu bezpośrednich przekładach z tekstu średnioperskiego. Tytuł zbior zacerpnął od bohaterów pierwszej opowieści *Pañczatantry* – dwóch szakali-ministrów, w sanskryckiej wersji Karataka i Damnaka, na dworze Sasanidów zmienionych na Kalilag i Dimnag.

W wersji arabskiej imiona dwóch tytułowych bohaterów zostały nieco zmodyfikowane. Dzieło ponownie wzbogaciło się o kilka opowieści. Jak wspomniano, cieszyło się sporym powodzeniem zarówno wśród czytelników, jak i literatów dokonujących przeróbek i kolejnych „przekładów”. Dzięki temu zachowało się kilka rękopisów tekstu, które stały się podstawą wielu wydań krytycznych. Za najbardziej wierne oryginałowi Ibn al-Muqaffa^c uważam już niemal stuletnią edycję Louisa Cheikho¹⁶, która

¹⁴ *E.I.*², s.v. „Kalīla wa Dimna”.

¹⁵ Cf. *Kalila und Dimna, Syrisch und Deutch, op. cit.*

¹⁶ *La version arabe de Kalilah et Dimna d'apres le plus ancien Manuscrit – arabe-daté*, red. L. Cheikho, Beyrouth 1923. Ta edycja jest drugim poprawionym (*revue et corrigée*) wydaniem tekstu, pierwszy raz opublikowanym w 1905 r. Została sporządzona na podstawie ówczesnie najstarszego rękopisu datowanego na rok 1339, który Cheikho znalazł w jednym z monasterów w okolicach Bejrutu. W 1941 roku pojawiło się inne cenne wydanie przygotowane przez T. Husayna i ‘Abd al-Wahhaba ‘Azzāma na podstawie jeszcze starszego, bo pochodzącego z 1221 r.

stanowi podstawę niniejszego omówienia. Tekst ten składa się z dwóch opowieści wstępnych – o misji medyka Anūširwāna – Burzōe, autorstwa królewskiego wezyra Buzuġmihra oraz o samym medyku, opowiedzianej przez niego w pierwszej osobie. Żadnej z nich nie zawiera wersja nowoaramejska. Następnie zamieszczony jest wstęp napisany przez tłumacza – Ibn al-Muqaffa⁶ę, a po nim 16 opowieści, w tym wszystkie pięć opowieści *Pañczatantry*. Księgę kończy odrębny rozdział, w którym filozof życzy władcy jak najdłuższego i najbardziej szczęśliwego panowania¹⁷. Zatem praca Ibn al-Muqaffa⁶y nie ograniczyła się jedynie do przekładu, ale dodał on kilka opowieści zarówno autorskich np. „O sędzie nad Dimną”, jak też innych, które zapewne funkcjonowały w perskiej literaturze, a pochodzić mogły z Indii. Ibn al-Muqaffa⁶ nadał też niektórym opowieściom wymowę zgodną z duchem islamu. Dopisana przez niego opowieść „O sędzie nad Dimną” stanowi jedyny w całej księdze przypadek, w którym pojawia się bohater poprzedniej opowieści. Jest to niewątpliwie wyraz sprzeciwu do wymowy opowieści „O lwie i byku”, w której podstępny i przebiegły wezyr-szakal Dimna doprowadza do zagłady prostodusznego wezyra-szakala Kalilę, nie ponosząc za swój czyn żadnej odpowiedzialności. Taka postawa nie mieściła się w moralności muzulmańskiej, w której winy powinny być odpokutowane, natomiast była wyrazem postawy brańskiejskiej – dążenia do osiągnięcia celów za wszelką cenę.

Całość spisana jest prozą, w odróżnieniu od wersji nowoaramejskiej zawierającej partie wierszem. W stosunku do wersji nowoaramejskiej pojawiają się niewielkie różnice co do doboru przypowieści w obrębie

manuskryptu. Jednakże język rękopisu, jakim dysponował Cheikho wydaje się starszy i bliższy językowi Ibn al-Muqaffa⁶y z jego innych dzieł.

¹⁷ Edycja Cheikho zawiera też wstęp autora rękopisu oraz wstęp autorstwa niejakiego Bahnūda b. Saĥwāna zwanego też ‘Alī al-Fārisī, który z kolei miał być autorem innego manuskryptu sporządzonego na podstawie rękopisu Nūri’ego Bāsy al-Kilānī’ego. Już początek tego wstępu podaje niemal sensacyjną informację: „Powiedział ‘Alī ben al-Šāh al-Fārisī: Powodem, dla którego ułożył Baydabā *Księgę Kalila wa Dimna* dla Dabšalīma, króla indyjskiego, było to, że kiedy Aleksander Dwurogi [chodzi o Aleksandra Wielkiego] zakończył sprawy z królestwami położonymi na zachodzie, zapragnął zdobyć królestwa leżące na wschodzie – Persję i inne” (cf. *La version arabe de Kalilah et Dimna d’après le plus ancien Manuscrit – arabe-daté*, red. L. Cheikho, s. 5). W świetle tej informacji księga powstała by ratować króla Indii przed zagrożeniem ze strony Aleksandra Wielkiego! Cheikho dodaje także do swojego wydania dwie opowieści pochodzące z innych rękopisów „O gołębiczy, lisie i o władcy al-Ĥazīn” oraz „O królu myszy i jego ministrach”.

pewnych opowieści. Wszystkie wpisane są w opowieść ramową – rozmowę króla Dabšalīma z filozofem o imieniu Baydabā lub Bīdbā. Obydwaj interlokutorzy są przybliżeni w pierwszej opowieści „O lwie i byku”. Dabšalām jest królem Indii, a Baydabā/Bīdbā głównym filozofem. Za każdym razem król inicjuje rozmowę, zwracając się do mędrca z prośbą o zilustrowanie i omówienie nurtującego go aktualnie problemu. Z wyjątkiem, co logiczne, pierwszej, król zawsze nawiązuje do poprzedniej lekcji słowami „wysłuchałem opowieść o [...], więc opowiedz mi, jeśli znasz, przypowieść o [...]”. To nawiązanie czyni opowieść ramową bardziej spójną, nieustannie obecną w księdze.

Przypowieści zawarte w głównej opowieści ramowej nierzadko same stanowią ramę dla kolejnych nauk. Przy czym niemal zawsze bardzo wyraźnie podany jest morał zarówno w formie promythionu jak i epimythionu.

Zatem czytelnik kalifatu otrzymał nowe dzieło, co prawda zawierające wszystkie nauki *Pañczatantry*, ale wzbogacone o dodatkowe opowieści i o zmienionej nieco wymowie. Ten nowy produkt, który był także wynikiem kreatywnej działalności twórców indyjskich i perskich, właśnie po „obróbce” arabskiej trafił do Europy.

Jednakże już w kalifacie niektóre z przypowieści przedostały się do innych dzieł. Typowym tego przykładem jest „Opowieść o Wird-Hānie, synu króla Ġalīda”. To jedna z opowieści *Księgi tysiąca i jednej nocy*, która X wieku, w świetle świadectwa al-Mas‘ūdī’ego¹⁸, była odrębną księgą, ale w redakcji Hermanna Zotenberga, uważanej obecnie za kanoniczną, stanowi integralną jego część. Całość, dosyć długa, opowiadana przez ponad 30 nocy, jest opowieścią ramową, składającą się z szeregu przypowieści, większość z nich to bajki zwierzęce. Wśród nich są przypowieści z *Kalili i Dimny* lub zaczerpnięte z niej motywy. Niemal w niezmienionej wersji zamieszczona jest „Przypowieść o świątobliwym mężu i dzbanie z masłem”¹⁹, pochodząca z opowieści „O ascecie i ichneumonie” z *Kalili i Dimny*, równocześnie stanowiąca jedną z pięciu opowieści *Pañczatantry*. W przypowieści „O kocie i myszy”²⁰ pojawia się obecny

¹⁸ Al-Mas‘ūdī, *Murūğ ad-dahab*, [w:] T. Lewicki, „Wstęp”, *Księga tysiąca i jednej nocy*, Warszawa 1974, t. I, s. 12.

¹⁹ *Księga tysiąca i jednej nocy*, t. VII, s. 29.

²⁰ *Ibid.*, s. 24.

w kilku przypowieściach *Kalili*²¹ motyw zdrady ze strony pozorującego przyjaźń wroga.

Do Europy księga trafiła w średniowieczu bezpośrednio z literatury arabskiej, przy czym można zakładać, że poza zaświadczonymi przekładami, mogły wraz z podróżnikami, kupcami itd. przedostawać się wątki w sposób spontaniczny, aczkolwiek niezarejestrowany. Na przedostawanie się wątków czy motywów orientalnych miały też wpływ wyprawy krzyżowe, kiedy rycerstwo, zakonnicy czy inni uczestnicy krucjat na miejscu mieli możliwość poznania opowieści, które z biegiem czasu pozbywały się egzotyki Orientu, a były akceptowane jako własny produkt.

Typowym tego przykładem jest opowieść „O ascecie i ichneumonie”, która uczy, jak groźne są skutki pochopnego, nieprzemyślanego działania. Jej bohaterem w wersji arabskiej jest pewien asceta, którego żona pozostawia przy nowonarodzonym synku, a sama udaje się dokonać rytualnego oczyszczenia po urodzeniu dziecka. W chwilę później do ascety przybywa posłaniec z dworu władcy, wzywając go do zamku. Asceta pozostawia przy dziecku oswojonego ichneumona²². Pod nieobecność ascety z jamy w domu wychodzi żmija, która chce zabić chłopca, jej zamiary udaremnia ichneumon, rzucając się na nią i rozrywając na strzępy. Wkrótce wraca asceta, spotyka ichneumona, który wybiegł mu naprzeciw i widzi, że zwierzę ma zabrudzony pyszczek krwią. Nie namyślając się długo i będąc przekonany, że ichneumon zagryzł mu syna, zabija ichneumona. Po wejściu do domu domyśla się prawdy i rozpacza, żałując swojego pochopnego działania²³.

Ten sam motyw pojawia się w walijskiej opowieści o księciu Llewellyn i jego wiernym psie Gelercie, którzy są również bohaterami ballady „Beth Galert or the Grave of the Greyhound” Williama R. Spencera²⁴. Podstawą utworu jest opowieść ludowa o księciu, który zastąpił orientalnego ascetę, psie – wiernym przyjacielem człowieka zamiast ichneumona oraz wilku, naturalnym nieprzyjacielem psa, chroniącego obojście i dziecko swego pana. Opowieść ta pojawiła się w Europie w zbiorze innych, w którym te ze wschodu były przypisywane indyjskiemu mędrcomu San-

²¹ Jest to główny motyw „Opowieści o sowach i krukach”, a także zawartej w niej przypowieści „O kocie postniku, zająca i słowiku”.

²² Ichneumony lub mangusty na Środkowym Wschodzie były oszwajane i hodowane w domostwach, ponieważ zabijały węże.

²³ *La version arabe de Kalilah et Dimna*, s. 175-177.

²⁴ William Robert Spencer (1769-1834) poeta angielski.

dabarowi²⁵. W najstarszych łacińskich wersjach jej bohaterami są rycerz, pies i wąż²⁶, przeistoczenie się węża w wilka było zjawiskiem naturalnym w opowieściach z Walii, podobnie jak wcześniejsze zmiany – ascety na rycerza/księcia, ichneumon na psa, gdyż to wilki stanowiły bardziej realne zagrożenie aniżeli węż.

Orientalnym źródłem całego zbioru miała być *Księga siedmiu doradców czyli przypowieści Sandabara*²⁷. Tekst ten, popularny w Europie pod tytułem *O siedmiu mędrcach*, jest opowieścią ramową, zawierającą m.in. orientalne opowieści, bajki zwierzęce i był wielokrotnie przekładany na języki europejskie zarówno prozą, jak i wierszem. Do dzisiaj nie jest pewne miejsce i czas powstania, jednak od połowy XII wieku zdają się być popularne jego różne wersje i tytuły łacińskie – *Historia septem sapientum Romae*, *Liber de septem sapientibus* czy *Dolophatos*²⁸. Jak podaje Laing, prawdopodobnie najstarszą wersją tego tekstu w języku nowożytnym był przekład francuski zbioru *Dolophatos*, oparty na wersji łacińskiej przypisywanej mnichowi z opactwa Haute-Selve. Przekład francuski jest wierszowany, pochodzi z XIII wieku²⁹. W ślad za tym tłumaczeniem pojawiły się inne – m.in. na angielski, najstarszy z początku XIV wieku³⁰. W ten sposób historia rycerza, jego psa i węża trafia na grunt brytyjski dzięki odnotowanemu przekładowi. Mogła jednakże przedostać się tam wcześniej w wersji ustnej, skoro opowieści o siedmiu mędrcach były tak popularnym tekstem w średniowiecznej Europie.

Inny, bardzo interesujący ślad przepływu wątków orientalnych bajek do literatury europejskiej, odnajduje arabista P. Lunde w jednej z bajek braci Grimm. Jej arabski oryginał nie jest częścią edycji *Kalili i Dimny* stanowiącej podstawę niniejszego omówienia, ale jak podkreśla Lunde, zawierają go niektóre manuskrypty księgi. Chodzi o historię konfliktu

²⁵ Edgerton podaje błędnie imię mędrca w formie Sindibad (cf. Edgerton, F., *op. cit.* s. 18). Laing, we wstępie do *The Seven Sages in Scottish Metre*, stosuje formę Sandabar, inna możliwa i stosowana forma to Sendebbar.

²⁶ F. Edgerton, *op. cit.*, s.18.

²⁷ D. Laing, *Preface* [w:] John Rolland of Dalkeith, *The Seven Sages in Scottish Metre, Reprinted from the edition 1578*, Edinburgh 1837, s. VI.

²⁸ M. J. Lacarra, „De la mujer engañadora al la malcasada ingeniosa. El cuento de »El pozo« (Decamerón VII, 4) al la luz de la tradición”, „Cuadernos de Filología Italiana”, 2001 n° extraordinario, s. 395.

²⁹ *Ibid.*, s. X.

³⁰ *Ibid.*, s.XI.

myszy z kotami, które, wsłuchując się w radę swojego wezyra/doradcy, pozbywają się z miasta kotów³¹.

Wpływ kultury arabskiej na kształt włoskiego renesansu dopiero od niedawna jest przedmiotem badań, na szerszą skalę zapoczątkował je hiszpański arabista Miguel Asín Palacios (zm. 1944) w pracy *La Escatología musulmana en la Divina Comedia*. Pozostaje kwestią otwartą czy motywy o przebiegłości kobiet zawarte w *Dekameronie* nie są pochodzenia orientalnego. Motyw ten obecny jest zarówno w *Księdze tysiąca i jednej nocy*, jak i w przypowieściach *Kalili i Dimny*. Na przełomie XIII i XIV wieku powstaje kompilacja: łaciński zbiór bajek, anegdot i przypowieści o bardzo wyrazistym dydaktycznym przesłaniu zatytułowany *Gesta Romanorum*. Zawarte są w nim również przypowieści i bajki orientalne, to kolejny tekst, w którym należy szukać motywów z *Kalili i Dimny*, warto dodać, że opowieści tego zbioru inspirowały Chaucera czy Shakespeare.

Przedstawione powyżej przykłady wędrówek motywów, wątków, a nawet przypowieści *Kalili i Dimny* nie dotyczą kwestii jej średniowiecznych europejskich przekładów jako całości zbioru. Historia jej odnotowanych średniowiecznych tłumaczeń i przeróbek jest stosunkowo dobrze znana, ale warto w tym miejscu o nich przypomnieć.

Pierwszy odnotowany przekład na język europejski to tłumaczenie z arabskiego na język grecki z ok. 1080 roku, którego autorem jest Symeon syn Setha, medyk i uczonego działający w Bizancjum. Jego przekład był dość swobodny, co więcej, tłumacz doszukiwał się ukrytego znaczenia w imionach tytułowych szakali, toteż pracę nazwał *Stephanites kai Ichneutes*, (*Ukoronowany i zagubiony/pozostawiający ślady*) od arabskiego *iklāl* „diadem, korona” i *dimna* „śląd, ruina, pozostałość”. Wersję tę w kolejnych wiekach przełożono na łacinę, włoski, a w XVIII wieku na niemiecki. Była też podstawą tłumaczeń na języki słowiańskie, w tym, jak podaje Edgerton, na starobułgarski³².

W XII wieku pojawia się pierwszy przekład hebrajski niejakiego rabiego Joela, zawierający kilka dodatkowych opowieści. Wiek później ma miejsce kolejny hebrajski przekład, bliżej nieznanego Jacoba ben Eleazara, przypominający tekst poprzednika, być może wykorzystujący ten sam rękopis lub odpis, jednakże samo tłumaczenie jest bardziej swobodne³³. Przekłady te były dobrze znane w średniowiecznej Europie.

³¹ www.saudiaramcoworld.com/issue/197204/kalila.wa.dimna/htm

³² F. Edgerton, *op. cit.*, s. 12.

³³ *E.I.*², sv. „Kalīla wa Dimna”.

Mniej więcej w tym samym czasie co drugi przekład hebrajski, na polecenie jeszcze wtedy infanta, późniejszego Alfonsa Mądrego, *Kalila i Dimna* zostaje przełożona na kastylijski na podstawie tego samego rękopisu, jakim posłużył się rabbi Joel.

Kolejnym krokiem w kierunku przybliżenia Europie przypowieści *Kalili i Dimny* był przekład łaciński sporządzony między 1263 a 1278 rokiem zatytułowany *Liber Caliae et Dimnae quoque directorim vitae humane* autorstwa ochrzczonego żyda, Jana z Kapui. Jego praca powstała na podstawie wersji hebrajskiej rabiego Joela. Miała ona kapitalne znaczenie, bowiem z niej powstał cały szereg przekładów na języki europejskie: hiszpański, włoski, angielski, niemiecki, języki słowiańskie i inne.

W międzyczasie dzieło Ibn al-Muqaffa³⁴ wraca na Wschód, gdzie pojawiają się przekłady perskie i tureckie, wśród nich perska przeróbka *An-wār-i Suhayli*, na podstawie której sporządzona została wersja turecko-osmańska *Humāyūnnāme*³⁴. Te ostatnie stają się podstawą kolejnych europejskich tłumaczeń, między innymi Gaulmina i Gallanda, przełożone jako *Le Fables de Pilpay philosophe indien ou la conduite des rois* (Paryż 1698).

W przekładach i przeróbkach powstałych na podstawie tekstu łacińskiego Jana z Kapui oraz przekładów wersji tureckiej i perskiej, z biegiem czasu coraz częściej pojawia się w tytule imię filozofa, który opowiada owe przypowieści. Oddawane jest ono różnie: Bidpai, Pilpai, Pelpe, Pilpay itp. Przykładem tego są *Les fables politiques et morales de Pilpai*, wydane w Hamburgu (1717) czy *The Fables of Bidpai* (Londyn 1886). Stają się one źródłem inspiracji kolejnych dzieł, gdzie ponownie podejmowane są wątki *Kalili i Dimny*.

W oświeceniu, okresie, w którym bajka zwierzęca cieszyła się ponownie popularnością, bajki Pilpaja włączane były do zbiorów z bajkami Ezopa lub po prostu mu przypisywanymi, stąd przypowieści „z Pilpaja” pojawiają się w zbiorach z bajkami Ezopa czy raczej ezopowymi np. *Esope en belle humeur*.

Doskonałym przykładem wczesnych inspiracji bajkami mędrca indyjskiego jest druga księga bajek. Jeana de La Fontaine'a wydana 1678 roku, w przedmowie do której przyznaje on, że wzorował się „na Pilpay'u, mędrцу indyjskim”.

Do Polski również dotarły bajki Pilpaja z przekładów i przeróbek francuskich. Bodaj po raz pierwszy imię filozofa pojawia się we wstępie do zbioru bajek *Ezop nowy polski to jest życie Ezopa filozofa frygijskiego, sto*

³⁴ J. Reychman, *op. cit.*, s. 187.

i oko bajek (Lipsk 1731), zebranych i spisanych przez J. Jabłonowskiego. Autor czyni tam rozważania na temat pochodzenia i wartości bajek Ezopa, ale, omawiając historię gatunku, podkreśla znaczenie Pilpaja jako twórcy Pańczatantry³⁵. W 1769 roku w Hamburgu wychodzi polski przekład z francuskiego o rozszerzonym w stosunku do oryginału tytule *Ezop w wesołym humorze albo wybrane tego bajki z naukami moralnemi i wierszykami tudzież najpiękniejsze bajeczki Fedra, Pilpego i de la Motte*. Ponownie na mędrca indyjskiego powołuje się Franciszek Dionizy Kniaźnin w swoich *Bajkach i powieściach* (Warszawa 1788), zawierających 46 bajek, do których wątki czerpał, jak pisze: z Fedrusa, Horacego i Pilpaja³⁶. Późniejszym śladem inspiracji są wydane w Wilnie *Powieści Pilpaja, bramina indyjskiego, polskie wydanie drugie* (Wilno 1819).

Okres oświecenia to czas, w którym w Europie toczy się dyskusja na temat pochodzenia bajki zwierzęcej, głos w niej zabierają także polscy literaci i warto podkreślić, że Ignacy Krasicki i Julian Ursyn Niemcewicz wskazywali Azję jako miejsce jej powstania. Ciekawą argumentację stosuje Niemcewicz:

Jakoż w bajce najwięcej odkrywają się znamiona i obroty azjatyckiego dowcipu, ta skłonność do parabol i zagadek, ten zwyczaj tłumaczenia się przez obrazy, ukrywanie nauki pod zasłoną, jak gdyby ją tym lepiej zachować, wszystko to trwa dotąd w Azji.³⁷

Jakże celny wydaje się ten głos nie-orientalisty, podkreślający to, co dla orientalisty przestaje być widoczne przez swoją naturalność.

³⁵ Cf. W. Woźnowski, *Dzieje bajki polskiej*, Warszawa 1990, s. 93.

³⁶ *Ibidem*, s. 169.

³⁷ W. Woźnowski, *op. cit.*, s. 111, [za:] J. U. Niemcewicz, *Rozprawa o bajce czytana na publicznym posiedzeniu Tow. Król. War. P. N.*, [w:] idem, *Bajki i przypowieści*, Warszawa 1817, s. 4.

Asia for Europe. The Journey of the Fables of Pilpay

Oriental plots and motives have enriched European literature since the dawn of time. *Pañchatanrta* and originated from it *The Book of Kalila and Dimna* or *The Fables of Pilpay* or *Bidpai* has had an immense influence on writers of stories worldwide from the 6th century AD until present times. The story of the migration of the tales of *Pañchatanrta* to the West begins in the mid-sixth century AD with its translation into pahlavi. In the mid-eighth century translated into Arabic by ‘Abd Allāh ibn al-Muqaffa^c under the title *Kalīla wa Dimna*, with the translator’s own additions and some derived from Indian literature popular in Persia, the book consists of a dozen or so chapters/tales. Since that time Ibn al-Muqaffa^c’s version has become the fundamental basis of all translations into Latin, Greek, Old Spanish, Italian, German, English, Slavic and other languages. It was an abounding source of plots and motives which entered into European literature in the Middle Ages. The popularity of them is also evidenced by the number of folktales.

The aim of the present paper is to show some traces of *The Book of Kalila and Dimna* and register the most important European translations and imitations.